

Recensio

Петровський В. В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 рр.). – Харків, Майдан, 2003. – 490 с.

Сергій Страшнюк

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 6. – Харків; Київ: Критика, 2004. – С. 207-214.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

(Петровський В.В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991 — 2001 рр.). Монографія. — Х.: Майдан, 2003. — 490 с.)

Восени 2003 р. майже одночасно в Москві та Харкові вийшли з друку дві книги, присвячені досить близьким темам, хоча й написані у різних жанрах. Одна з них — «Україна — не Росія»¹ — завдяки прізвищу автора чи посаді, яку він обіймає, відразу набула розголосу й миттєво була перекладена українською. Інша, надрукована накладом у 500 примірників видавництвом «Майдан», ще не дійшла, напевне, до всіх зацікавлених читачів. Проте, переконаний, серед науковців — істориків, політологів, етнологів, соціологів, фахівців із теорії міжнародних відносин, а також політиків і дипломатів, що визначають зміст і перспективи розвитку відносин між Україною та Російською Федерацією (РФ), вона буде користуватися попитом і, без сумніву, заслуговує на переклад російською. Йдеться про монографію харківського історика Володимира Петровського «Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 рр.)».

Сама назва книги свідчить про оригінальність предмету дослідження й амбітність задуму: осмислити величезний корпус джерел з проблеми, що є центральною для української історії, принаймні модерної доби та новітніх часів і, відповідно, однією з найсуперечливіших у західній радянології/ транзитології, історіографії та славистиці. Під «західною літературою» автор розуміє переважно англomовні видання відповідної тематики (хоча використані також деякі публікації німецькою, польською та іншими мовами). Проте, зважаючи на статус англійської як *lingua franca* сучасної міжнародної наукової спільноти, до залучених до аналізу джерел увійшли праці авторів не лише з Північної Америки, Великої Британії, Австралії, а й з Ізраїлю, Туреччини, більшості країн Західної й Центральної Європи. Хоча, на відміну від США, Канади чи, приміром, Польщі, в жодній з країн Європейського Союзу так і не з'явилося спеціалізованої університетської кафедри з історії України, що, на думку В. Петровського, свідчить про інституційне відставання європейської україністики від потреб часу.

Судячи з прочитаного, основну роль у процесі розвитку сучасного українознавства на Заході й сьогодні продовжують відігравати Канада та США, а найбільш активними і впливовими центрами укра-

інознавчих досліджень у світі є Канадський інститут українських студій (КІУС) Альбертського університету (м. Едмонтон) на чолі з Зеноном Когутом та Український науковий інститут Гарвардського університету, очолюваний Романом Шпорлюком. Проте останнім часом спостерігається розширення кола фахівців-україністів як за рахунок дослідників, генетично не пов'язаних з українською діаспорою (це стосується й Західної Європи), так і за рахунок розширення українознавчих спеціальностей (політологія, соціологія, антропологія, економіка тощо). Отже, зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. українська тематика перестала бути на Заході маргіальною або ж складовою частиною русистики та радянології.

Взагалі коло опрацьованих В. Петровським джерел вражає. За його підрахунками, упродовж 1991-2001 рр. тема українсько-російських взаємин висвітлювалась у понад 300 монографіях і спеціальних збірниках, близько 1500 статей і багатьох рецензіях й оглядах, опублікованих у різних країнах на сторінках спеціалізованих наукових видань, газет і електронних сайтів. Цей величезний матеріал за своїм концептуальним рівнем, багатством фактичної бази та широтою тематики перевищує «все те, що було написано на тему українсько-російських взаємин за всі попередні десятиріччя» (с. 89). Важко не погодитись і з твердженням німецького дослідника Р. Лінднера: «Існує не дуже багато проблем історії регіону, що були б так фундаментально переопрацьовані, як російсько-українські взаємини» (с. 163).

Звичайно, важливими є не лише кількісні параметри (хоча вони теж показові), але й історіографічні та методологічні аспекти проблеми, викладені у *першому розділі* монографії. В. Петровський докладно зупиняється на співвідношенні національного та постмодерного дискурсів у сучасних українських студіях; подає характеристику найбільш дискусійних концепцій та міфологем, котрі й досі впливають на розвиток російсько-українських взаємин і деяких їхніх дослідників у Росії та на Заході. Звертаючи увагу на появу нової історико-політичної дисципліни — *транзитології*, яка має вивчати трансформацію країн Центральної та Східної Європи, харківський дослідник наголошує, що вона з'явилася внаслідок кризи традиційної радянології й переосмислення західними політологами, істориками-славістами (в тому числі українознавцями і русистами) предмету своїх досліджень, оновлення їхнього теоретичного і методологічного арсеналу, подолання провінціалізму й відірваності від основних інтелектуальних потоків сучасності.

Вивчаючи процес формування наукової проблеми українсько-російських взаємин, автор дійшов висновку, що статус самостійного напрямку в західному українознавстві вона набула з середини 90-х рр. минулого століття. Причому, якщо раніше тематика досліджень концентрувалася переважно у сфері історії, то тепер основна увага дослідників перемістилася на сучасну проблематику. Проте, як зазначає професор Йоркського університету (Канада) Орест Субтельний, «майже кожне вагоме питання в українському сьогодні має історичний вимір, пов'язаний з Росією»².

До кращого розуміння сучасних проблем у стосунках між Києвом та Москвою підводить *другий розділ* монографії В. Петровського, присвячений історії українсько-російських взаємин. Тут читач знайде чимало цікавого про оцінку західними науковцями інтелектуальної боротьби між Україною та Росією за «київську спадщину», про роль історичних міфів у формуванні національної свідомості обох народів, про спірні питання історії Київської Русі, козацької доби, трактування Переяславських угод 1654 р. і періоду Руїни, а також епохи імперії, тобто XVIII — початку XX ст., революції 1917-1920 рр., голодомору 1932-1933 рр. (що це було: етноцид чи геноцид?), Другої світової війни, чорнобильської катастрофи, причин розпаду СРСР та ролі України і Росії у цьому процесі.

Особлива увага в монографії звертається на нові, перспективні напрями та підходи до вивчення українсько-російських взаємин. Вони пов'язані, головним чином, з дослідженнями в галузі ідеології, політичної культури, ментальності та регіональними особливостями духовного, в тому числі релігійного життя. Зі змісту книги випливає, що національно-культурна тематика в сучасній західній історичній літературі домінує над соціально-економічною та політичною. А серед найважливіших для української та російської історії проблем, котрі залишаються дискусійними в сучасній історіографії, переважають ті, що пов'язані зі спільними періодами життя обох народів в часи Київської Русі, Російської імперії та СРСР.

На сторінках монографії наводиться також чимало історичних аналогій, з якими, можливо, не завжди можна погодитись, але вони примушують замислитися над ними й відкинути хибну тезу про унікальність української історії. Так, американський дослідник Д. Лейтін вказував на подібність процесів інкорпорації України до Росії та асиміляції Лангедоку Францією. До порівняння Росії та Франції в ставленні до національних меншин і окраїн вдавався також австрійський

професор А. Капелер. Британський вчений Д. Лівен, вивчаючи національне питання в Російській імперії, уподібнив українсько-російські відносини, принаймні до 30-40 рр. XIX ст., шотландсько-англійським взаєминам, котрі, як відомо, розвивалися за схемою, далекою від класичної колоніальної системи зв'язків між центром і національними окраїнами (с. 129). Порівняння України з Шотландією докладніше розкрито в працях канадського історика С. Величенка — з однією з них можна ознайомитися і в українському виданні³.

Що ж до комуністичної доби, то деякі автори, розмірковуючи про статус України у складі СРСР, схильні порівнювати його зі становищем Ірландії в складі Британської імперії. А в окремих випадках канадському досліднику Т. Кузьо вони нагадують ситуацію з Країною басків в Іспанії (с. 146). Та й сучасний український націоналізм здається йому більше схожим на небезпечний баскський націоналізм (хоча й без властивого останньому насильства), ніж на цивільний націоналізм каталонців або шотландців.

Праці західних вчених підштовхують також до очевидних паралелей між історичним розвитком галичан і галісійців, принаймні у XVII — першій третині XX ст. (с. 130-131). Цілком вірогідним виглядає й припущення Г. Лібера про те, що, якби українізація 1920-х рр. продовжувалась у період максимального розвитку індустріалізації, то в містах УСРР домінувала б українська культура, і вони б нагадували Прагу чи Варшаву кінця XIX ст. (с. 148 -149). Або, додамо від себе, сучасну Барселону, де впродовж XIX — XX ст. каталанська мова домінувала над іспанською (кастильською).

Наведені міркування свідчать про те, що можливості історичної компаративістики плідно використовуються західними вченими для вивчення та визначення особливостей українсько-російських взаємин на національному рівні. Саме цій проблемі присвячено *третій розділ* рецензованої монографії. Охарактеризувавши трактування закордонною наукою розвиток і характерні риси російського і українського націоналізмів, їхній вплив на взаємини обох народів і держав, автор зосередився на проблемах національної політики в Україні та низці пов'язаних з її здійсненням етнолінгвістичних проблем. За наведеними ним даними, в 1997 р. в Україні нараховувалось приблизно 21 млн. україномовних українців, 17 млн. російськомовних українців і 11 млн. росіян (с. 210).

Не зовсім прийнятний для останніх процес трансформації від «імперської більшості» до «національної меншості» знову ж таки не є

винятком. Раніше подібні зміни відбувалися з турецьким населенням у Болгарії, на Кіпрі та в Єгипті, французами в Алжирі, англійцями в Індії та Зімбабве. Але оскільки процес розпаду СРСР виявився дуже швидким, далеко не всі представники російської меншості, як зазначає В. Петровський, «адаптувалися до нових умов, а частина з них усе ще плекає надію на зміну ситуації» (с. 219). Однак, напевне, можна погодитися з тим, що становище росіян на території України не зовсім вписується в звичайні норми взаємин т.зв. національних меншостей з титульною нацією (с.200). Добре знаючи про існування на території України різних регіонів з різним політичним досвідом, строкатою мовною ситуацією, західні аналітики вважають, що «українсько-російські відносини в межах України в цілому далекі від конфліктів на національному ґрунті» (с. 209), й «причин для політичного конфронтації чи соціальних заворушень на ґрунті регіонального сепаратизму республіка не має» (с. 210). Можливо тому, що психологічно, як стверджує норвезький дослідник П. Кольство, «на відміну від Прибалтики і Середньої Азії, росіяни в Україні не відчують себе чужими чи «діаспорою», що знаходиться у безвихідному становищі» (с. 214). У свій час західні соціологи були вражені, переконавшись, що етнічні українці сприймали росіян — громадян України як більш близьких, ніж українців за межами держави (с. 210). І це попри те, що багато росіян «не можуть змиритися з тим, що українці — окрема нація»(с. 213) і лише 4,9% із них опанували державну мову, «продовжуючи відчувати свою культурну близькість до Росії і колишнього СРСР» (с. 221).

Однак, проблема полягає не в небажанні росіян засвоювати мову титульної нації, запевняє В. Петровський, а в тому, що власною літературною мовою розмовляє меншість українського населення. На Сході, Півдні, навіть у Центрі України воно здебільшого користується *суржиком*, що й зумовило зростаючу зацікавленість західних українців цієї проблемою. Подібна ситуація, однак, зовсім не означає унікальності України, підкреслюють західні дослідники. Змішана розмовна мова під назвою «трясянка» існує й в Білорусії — це суміш російських і білоруських, польських і українських слів, так звана «народна мова» білоруського села. Майже аналогічна ситуація, як показав у своїй монографії С.Л. Харп, склалася в Ельзасі та Лотарингії, але жителі регіону, як німці, так і французи, залишалися кожний зі своїми національними особливостями (с. 223). Це, мабуть, і є відповіддю на дещо іронічне запитання, що поставив перед колегами

Ю. Шевчук, досліджуючи взаємозв'язок мови та національної ідентичності: «До якого етносу віднести українців, що розмовляють суржиком і більш схильні до російсько-українського типу культури?» (с. 221). Зрештою, шотландці, як і переважна більшість валійців та ірландців, навіть втративши рідну мову, зберегли ідентичність, відмінну від англійської. Культурна дифузія, до якої так схильні українці, за даними перепису населення 2001 р., припинилася⁴. Хоча, як слушно зауважує В. Петровський, «після трьох століть русифікації становище неможливо змінити «за одну ніч»» (с. 228).

Та в цьому й немає нагальної потреби. Адже переважна більшість західних експертів не бачить іншої альтернативи вирішення мовної проблеми, крім політики білінгвізму і мультикультуралізму, що об'єктивно запобігає етнічній поляризації суспільства. Є, звичайно, певна небезпека для України перетворитися на східноєвропейський варіант Бельгії, розділеної на два різних у мовному відношенні співтовариства (с. 230). Проте більш ймовірним є прогноз, що на Сході та Півдні України буде поступово складатися форма мовного пристосування, подібна до канадської (щось на зразок Квебеку), коли зазначені регіони будуть включені до демократичної структури внутрішньої (культурної) автономії. Як на нас, то, зважаючи на дисперсне розселення росіян у республіці, для них оптимальним був би статус шведської меншини у Фінляндії (де, до речі, є навіть свій «острів Крим» — шведськомовний Аландський архіпелаг).

Взагалі ж, як підкреслює В. Петровський, для більшості західних аналітиків немає сумніву в тому, що мовний розвиток у Східній Європі повторює основні етапи національно-культурного процесу, пройденого раніше іншими народами за подібних обставин (с. 231).

Міжнародний вимір українсько-російських взаємин та проблеми двосторонніх відносин розглядаються в *останніх двох розділах* монографії. Не будемо вдаватися до їх детального аналізу; відзначимо лише, що читаються вони, як науковий бестселер, особливо в світлі останніх подій навколо коси Тузла. Таких, образно кажучи, «островів невезіння» чи «каменів спотикання» в стосунках між Києвом та Москвою після 1991 р. було чимало, що до певної міри пояснюється асиметричною природою двосторонніх відносин (на кшталт США — Канада, Німеччина — Австрія, Австралія — Нова Зеландія тощо), хоча, звичайно, є в них і своя специфіка. Всі вони перебували в полі зору політиків та дослідників із країн Європейського Союзу, Сполучених Штатів та Канади, що намагалися розібратися в природних та

об'єктивних основах протиріч, які розділяють Україну й Росію. Заінтригований читач, погортавши сторінки книги, має можливість дізнатися про різні точки зору стосовно перспектив «європейського вибору» України та його атлантичної складової, щодо дилеми Центрально-Східної Європи для Києва й польського фактору в російсько-українських відносинах, про військово-політичні аспекти україно-російських взаємин, проблему Криму та Чорноморського флоту і навіть про футурологічні прогнози відносно розвитку двосторонніх стосунків між двома найбільшими слов'янськими країнами. Було б, до речі, цікаво порівняти їх з баченням стратегічної перспективи вітчизняними дослідниками з Національного інституту проблем міжнародної безпеки⁴.

Відаючи належне високому аналітичному рівню монографії В. Петровського, висловимо й деякі зауваження. Праця значно виграє б, якби автор спеціально зупинився на оцінці західними фахівцями українсько-російських економічних стосунків, включаючи прикордонне співробітництво (з огляду на досвід євро регіонів). Іншим недоліком, на наш погляд, є свідоме відмова розглядати проблему української діаспори в Росії (с. 200), хоча після росіян і татар українці є третім за чисельністю народом РФ. Порівняння їхнього правового та соціального статусу з становищем росіян в Україні було б більш, ніж доречним. Тим паче, що «транзитивна російсько-українська культура існує не тільки в Україні, але і на Кубані, Далекому Сході, Уралі, в Якутії, південному Сибіру» (с. 215). Напевне, що цим спостереженням В. Петроченкова з Джорджтаунського університету не обмежується увага західних дослідників до «російських українців».

На значно більшу увагу заслуговував кримсько-татарський чинник українсько-російських відносин, що згадується лише побіжно. Не викликає сумніву, що це питання піддавалося вивченню західними колегами з огляду на міжцивілізаційні конфлікти на Північному Кавказі, Закавказзі, Боснії та Герцеговині й прискіпливо вивчалось в одній з держав НАТО — Туреччині.

Інколи автор не пояснює різне громадянство західних дослідників. Так, Андреас Каппелер називається то «австрійським (віденським) професором» (с. 27, 127, 141), то «німецьким істориком» (с. 70, 109), а відомий канадський україніст Тарас Кузьо на с. 71 постає як «британський політолог». Взагалі, зважаючи на величезну кількість науковців, що так чи інакше згадуються на сторінках монографії, їй не завадив би покажчик імен.

Висловлені зауваження, звичайно, жодним чином не впливають на загальну високу оцінку рецензованої роботи. Зараз, коли увага світових ЗМІ знову прикута до українсько-російських стосунків, не менше, ніж до подій в Іраку чи Грузії, книга В. Петровського стала не лише подією у науковому житті, а й набуває актуального політичного звучання.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Кучма Л.Д. Україна — не Росія. — М.: Время, 2003.

² Субтельний О. Моє лишається моїм, а твоє віднині — твоїм: Історичний вимір асиметричних відносин України з Росією // Політика і час. — 2002. — № 11. — С. 39.

³ Stephen Velychenko. Empire loyalism and minority nationalism in Great Britain and Imperial Russia, 1707 to 1914: Institutions, law, and nationality in Scotland and Ukraine // Схід — Захід. — Х., 2001. — Вип. 4. — С. 62-99.

⁴ Палій Г. Формування української політичної нації // Політичний менеджмент. — 2003. - № 1. — С. 97 — 98.

⁵ Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. інститут пробл. міжнар. Безпеки: За заг. ред. С.І. Пиріжкова. — К.: НІПМБ, 2001. — 624 с.